

ЖАНРОЛОГІЯ

УДК 821.111

ВАРІАЦІЇ БІОГРАФІЧНОГО ЖАНРУ: ЖИТТЄПИС АЙРІС МЕРДОК

Альона Анатоліївна Матійчак

amatiychak@gmail.com

Кандидат філологічних наук, доцент

*Кафедра іноземних мов для гуманітарних факультетів
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Вул. Коцюбинського, 2, 58012, м. Чернівці, Україна*

Анотація. Окреслюється історіографічна, епістемологічна та джерелознавча проблематика біографіки британської письменниці Айріс Мердок. Аналізуються різні типи її біографій: літературна та академічна біографії, мемуари, біографічний нарис та антибіографія. Визначаються ознаки індивідуальних прийомів письменників-біографів, окреслюються межі авторської інтерпретації та інтермедіальні тенденції біографічного жанру.

Ключові слова: Айріс Мердок, Джон Бейлі, Пітер Конрад, біографія, мемуари, антибіографія, біографічний нарис, байопік.

Розкрити індивідуальність однієї з найяскравіших письменниць ХХ ст., неординарного мислителя, проникливого філософа, викладача Оксфордського університету, дотепної жінки, розпізнати в мотивах вчинків її характер, передати неповторні риси вдачі, що впливають на прийняття рішень та перебіг долі – надзвичайно складне завдання для дослідника-біографа. Особистість Айріс Мердок (1919–1999) настільки багатогранна і подекуди суперечлива, що охопити її життя в усіх проявах чи то видах діяльності (література, драматургія, поезія, філософія, наукова та викладацька робота, особисте та подружнє життя, спілкування з широким колом людей, філософські дискусії, численні листування) в одному дослідженні практично неможливо: завжди щось залишається за рамками створеного біографами портрета. Адже ця письменниця залишила по собі неповторний літературний спадок із кількох драматичних творів, двадцяти шести романів, збірки поезії, літературно-критичних есе та понад двадцяти етико-філософських праць, отримавши захоплення і визнання як

пересічного читача, так і вибагливого інтелектуала, професійного літератора чи критика.

Визнаний майстер романного жанру, А. Мердок стала лауреатом найпрестижніших літературних премій Великобританії і отримала численні нагороди від міжнародної літературної спільноти. З 1970 року вона була почесним членом Ірландської академії. У 1973 році за роман „Чорний принц” (“The Black Prince”) письменниця одержала найдавнішу літературну нагороду Британії – меморіальну премію Джеймса Тейта Блека (з 1919 року Единбурзький університет присуджує цю премію найкращим британським романістам та авторам біографічних творів); у 1974 році її роман „Свята і нечестива машина кохання” (“The Sacred and Profane Love Machine”) дістав престижну премію Уїтбред (The Whitbread Literary Award). З 1975 року вона – почесний член Американської академії. У 1976 році письменниці присуджено звання кавалера Ордена Британської Імперії (Companion of the British Empire). За роман „Море, море” (“The Sea, The Sea”) у 1978 році Мердок нагороджено Букерівською літературною премією (The Man Booker Prize for Fiction). Загалом романи письменниці шість разів номінувалися на одержання цієї премії; подібне досягнення їй досі не перевершене жодним письменником Великобританії. З 1982 року вона є почесним членом Американської академії мистецтв та науки. У 1987 році її нагороджили Орденом Британської Імперії (the Order of the British Empire) і присвоїли титул Dame, того ж року – звання почесного доктора Оксфордського університету (an Honorary Doctorate). Наступного року Айріс Мердок стає лауреатом Шекспірівської премії, а у 1990 році – нагороджується медаллю пошани (Medal of Honor) Національного клубу мистецтв. 1997 року письменниця отримує нагороду PEN „Золоте перо” за видатні досягнення в літературі. У 2001 році її перший опублікований роман „Під сіткою” (“Under the Net”, 1954) увійшов до 100 найкращих англомовних романів ХХ ст. (the American Modern Library). Перелік титулів та нагород письменниці справді вражає.

Незважаючи на ґрунтовні дослідження особливостей біографічних праць про А. Мердок в англомовних країнах, в Україні біографіка письменниці досі не була об’єктом літературознавчих студій, що зумовлює актуальність пропонованої статті.

З-поміж численних публікацій, присвячених життєпису цієї знакової постаті літературно-філософського дискурсу, відзначимо

такі варіації біографічного жанру, як літературна [11] та академічна [14] версії, мемуари [7; 8; 9], біографічний нарис [16; 17] та навіть антибіографія [19], включаючи окремі метаморфізовані та гібридні форми. Це стосується не лише різних варіацій літературних праць, але й біографічного фільму – так зв. байопіку (від англ. *biopic* – *biographical picture*).

У даному випадку йдеться про інтермедіальні виміри та прийоми викладу біографічного матеріалу, зокрема продуктивну взаємодію різних видів творчості біографічного спрямування. Так, в основу байопіку Річарда Айра „Айріс” (*Iris* Великобританія – США, BBC Films / Intermediate / Mirage Enterprises / Miramax / Scott Rudin Productions, 2001) покладено мемуари літературного критика і чоловіка письменниці – Дона Оксфордського університету Джона Бейлі: „Елегія про Айріс” і „Айріс та її друзі”. За словами автора сценарію та режисера фільму Р. Айра, „це справжня історія життя А. Мердок, яка гідно перенесла хворобу Альцгеймера. Історія її сорокарічного шлюбу, її відносин з чоловіком з першого моменту їх зустрічі і до останніх днів життя” [2]. За іронією долі одну з найрозумніших жінок світу спіткала невиліковна хвороба, яка останні три роки життя поступово вбивала її інтелект, а чоловік з благоговінням продовжував за нею доглядати. Для нього вона просто цілковито поринула у власний світ, зазирнути в який не дано нікому.

Особливість цієї біографічної стрічки полягає в тому, що режисер не зосереджується ні на хронології життя своєї героїні, ні на процесі творчості, не намагається представити її як уславлену письменницю, у фільмі практично не згадуються її романи, за винятком кількох епізодів, де можна розгледіти обкладинки окремих книжок. Лінійність сюжету переривається флешбеками, в яких розповідається про знайомство молодої Айріс з її майбутнім чоловіком і зародження кохання між ними, фрагментарно з’являються кадри, де вона виступає з кафедри або розмовляє в телестудії. Загалом глядачам, не знайомим із біографією та творчістю Мердок, навряд чи вдасться створити цілісний образ письменниці. Очевидно, Річард Айр і не мав такої мети; він, опираючись на спогади найближчої письменниці людини, прагнув відтворити історію її взаємин із чоловіком, передати емоційні стани чуттєвої та пристрасної душі Айріс у найбільш драматичні моменти їх спільного життя, зокрема під час хвороби. Аналізуючи кінематографічну роботу Айра, Є. Леонова відзначила: „Свідомо чи несвідомо фільм копіює манеру письма Мердок, що поєднує

нарративність і екзистенціальний контекст... Доля конкретної особистості слугує лише для наочності екзистенціалій: страху, розуміння і занедбаності. „Нарешті ти не думаєш про інших чоловіків. Зараз ти могла б бути моєю. Але тепер ти належиш Альцгеймеру”, – говорить Джон Бейлі [4]. Загалом його репліки з яскравою авторефлексійною тенденцією є своєрідними підказками до розуміння окремих сегментів біографічного поля героїні. Опираючись на документальну основу та мемуаристику Бейлі [7; 8; 9], режисер за рахунок хронотопних зсувів, акцентуючи розсіяні у стрічці цитати-вислови письменниці, створює власну модель біографії Мердок.

Окрім Джона Бейлі, неординарність імагінативної природи письменниці засвідчили її біографи Пітер Конрад [11] та Ендрю Норман Уїлсон [19], а також широке коло друзів, колег та літературознавців, чії спогади, листи, фото, аудіо та відеоматеріали у вигляді текстового та наочного матеріалу увійшли до біографічних праць про Мердок, що не лише інтермедіально збагачуює біографічний ресурс, але й провокує жваву полеміку біографічних текстів.

Так, британський письменник Ендрю Норман Уїлсон (Andrew Norman Wilson), близький друг сім'ї, у своєму варіанті біографії письменниці негативно відгукувався про присвячені Айріс книги Бейлі. Він не міг пробачити Джону те, з яким смакуванням описані подробиці хвороби Мердок. Джон, за словами біографа, задрив успіху своєї дружини й не міг змиритися з тим, що вона обійшла його в професійному плані. У 2003 році Уїлсон опублікував свою версію біографії під заголовком „Айріс Мердок, якою я її знав” [19]. Біографія вийшла скандальною. Видання *The Guardian* назвало її „зловмисно викривальною” (“*mischievously revelatory*”) та „вражаючи образливою” (“*spectacularly rude*”). У книзі Уїлсон зазначає, що постійні романи і зради Айріс дозволяли їй відчувати себе живою і квітучою жінкою. Біограф стверджує, що його книга по суті є „антибіографією”, в якій він вирішив відкрити не надто приємну правду, тому різка реакція публіки його зовсім не здивувала [2].

Проте найбільш повною літературною біографією Мердок усе ж вважається книга П. Конраді, написана зі згоди письменниці та за матеріалами з її особистого архіву. Саме ця біографічна праця дозволила читачам створити цілісне уявлення про особистість письменниці. Фактично відмовившись від усталеного та відшліфованого науковцями та критиками сухого академічного

образу, Конраді запропонував ставитися до неї як до надзвичайно живої, пристрасної жінки з властивими їй недоліками, успіхами та яскравим особистим життям.

Марта Нуссбаум охарактеризувала книгу Конраді як „біографію, багату на інформацію, написану близькою людиною у скромній манері і зі смаком, метою якої було надати читачеві багато матеріалу, уникаючи проявів власної особистості” [16, с. 262].

Створений Конраді життєпис є результатом багаторічних досліджень і роботи з документами, листами, щоденниками письменниці та довготривалих дружніх стосунків від їх знайомства під час Гіффордських лекцій до смерті Мердок. Книга була добре сприйнята в літературних колах. Зокрема, Джон Апдайк зазначав: „Не було б жодної необхідності скаржитися на літературні біографії <...>, якщо б всі вони були настільки хорошими” [17]. Не будучи професійним філософом, Конраді прагнув зрозуміти Мердок не лише як письменницю, але й як мислителя, що бере початок ще в його ранній рзвідці з літературної критики *The Saint and the Artist* [10]. Він також був редактором філософських есе Мердок, які згодом увійшли в її книгу *Existentialists and Mystics* та намагався показати цілісність, складність і багатогранність її особистості.

Конраді також згадує особисті зустрічі з Мердок із релігійних питань, зокрема буддизму [12]. Архів Конраді з матеріалами по Мердок, разом з Оксфордською бібліотекою письменниці знаходиться в Кінгстонському університеті (Centre for Iris Murdoch Studies, Faculty of Arts and Social Sciences Kingston University) [14]. Кінгстонський університет запропонував сучасний академічний варіант біографії письменниці (The Iris Murdoch Archive Project), розроблений із застосуванням мережних ресурсів, баз даних, із використанням системотехніки, що функціонально спрощує і прискорює роботу, змістовно збагачує можливості обробки та транслявання інформації.

Цікаво, що сьогодні шанувальники творчості письменниці, використовуючи електронний формат, долучаються до мережної комунікації, створюють авторські блоги, в яких не лише дискутують з приводу романів письменниці, але й поширюють цікаву біографічну інформацію. Приміром, письменниця Т. Є. Кузіна (літ. псевдонім – Ільфа Сидорофф) у своєму блозі присвятила десятки постів перекладу російською мовою фрагментів з книг Конраді та Бейлі; біографічні матеріали в її обробці містять не лише текст, але й фотографії та мультимедіа [5]. Зокрема, вона торкається

багатьох популярних питань, що цікавлять читачів, як-от ірландське походження письменниці, її релігійні переконання, політичні погляди, особисті та дружні стосунки тощо.

Як відзначають біографи письменниці у численних інтерв'ю, Айріс Мердок любила підкреслювати своє ірландське походження. Вона все життя говорила з ірландським акцентом. Коли хто-небудь казав їй: „Ой, та ви ж не ірландка зовсім!”, Айріс відповідала: “But of course I am Irish. I am profoundly Irish and I've been conscious of this all my life” („Звичайно, я ірландка. Я ірландка до мозку кісток і усвідомлювала це все своє життя”) [18]. Як писала газета *The Guardian*, коли взимку 1998 року, будучи вже глибоко ураженою хворобою Альцгеймера, Айріс черговий раз стривожила присутніх питанням „Хто я?”, її власна відповідь пролунала через секунду: “Well, I am Irish anyway, that's something” („Принаймні, я ірландка, а це щось”) [18]. Її ірландська ідентичність, безперечно, позначилася на інтелектуальному та емоційному ставленні до життя. Народжена в Дубліні, письменниця пишалася тим, що дотримувалася багатьох ірландських традицій і намагалася передати це у своїй творчості. Безпосередній зв'язок з Ірландією мають її оповідання „Щось особливе” (“*Something Special*”, 1958) та романи „Відсічена голова” (“*A Severed Head*”, 1961), „Єдинокі” (“*The Unicorn*”, 1963), „Червоне та зелене” (“*The Red and the Green*”, 1965), тематика яких навіяна візитами до Ірландії, навіть імена деяких героїв запозичені з родословної самої Мердок. Наприклад, Еффінгаму Куперу письменниця дала ім'я свого діда і прізвище прадіда, а прізвище Дениса Нолана, власне, є прізвищем бабусі Айріс [18].

У липні 1985 року, після здобуття почесного звання доктора літератури у Трінті-коледжі Дубліна, Мердок пише: „Я завжди хвилююся, відвідуючи Ірландію – демонічний острів, такий чарівний і такий божевільний” [18]. Незважаючи на те, що письменниця прожила в Англії більшу частину свого життя, вона усвідомлювала себе частиною літературної та інтелектуальної традиції, яка породила Конгрива, Шерідана, Уайльда, Голдсмита, Йейтса і Елізабет Боуен – усі вони, як стверджує ірландський історик Рой Фостер, уособлювали ірландську манеру зображення, живучи в Англії і „співчуваючи Ірландії”. Так, творчості Мердок притаманні: акцентування моральних аспектів життя, схильність до драматизації, яскрава емоційність, „забобонність з переходом до окультизму і магії, нездатність змінюватися, одержимість примарами історії і порушений зв'язок любові-ненависті до самої

Ірландії, які можна знайти також у Боуен і Йейтса” [18]. Власне ірландська ідентифікація Мердок, як відзначають біографи та дослідники її творчості, містила чималий елемент міфотворчості, проте була для неї чимось більш значущим, ніж просто романтична ідея.

Сама письменниця визначала її як „англо-ірландськість” (“Anglo-Irishness”) у широкому розумінні цього слова. Адже прізвище Мердок (Murdoch) має шотландско-гельське коріння. Предки Айріс Мердок перетнули Ірландське море з їх рідного краю Галлоуей у Шотландії в XVII ст. і протягом семи поколінь займалися землеробством у Графстві Даун (County Down). Уїлліз Джон (дідусь Айріс Мердок по батьківській лінії) поїхав до Нової Зеландії, щоб вивчати скотарство. Там він закохався в новозеландку Луїзу Шоу, одружився. Там же у них народився старший син Хьюз (Hughes Murdoch) – батько Айріс. Коли Хьюзу виповнився рік, у нього помер батько, і на початку 1892 року сім’я Мердок переїхала до Ірландії, оселившись на фермі в Хілхоллі [15].

Родина її батька належала до пресвітеріанської церкви; Хьюз Мердок здобув освіту в квакерській школі в Брукфілді й виховувався за канонами протестантської етики. Мати, Айріні Еліс Річардсон (Irene Alice Richardson), належала до іншого відгалуження протестантства Ірландії – Англіканської церкви (Anglican Church of Ireland). Вона походила з родини дублінського дрібнопомісного дворянства. Ріні Річардсон зустріла свого майбутнього чоловіка в Дубліні, в трамваї. У той час вона захоплювалася музикою, вивчала вокальну майстерність, співала оперні арії. Хьюз і Ріні одружилися 7 грудня 1918 року. Їй тоді було 18, йому 28. Айріс народилася 15 липня 1919 в Дубліні, у будинку 59 на Блессінгтон-стріт через 7 місяців після весілля батьків, роди були тяжкими: шия немовляти була обвита пуповиною.

Як зазначає Конрад, після заміжжя Ріні припинила займатися вокалом професійно і ніколи не відчувала жалю із цього приводу, оскільки не ставилася до свого таланту серйозно. Проте втрата мамою музичної кар’єри дуже засмучувала доньку. Айріс Мердок у своїх книгах неодноразово зображувала дружин, які відмовилися від своєї кар’єри заради чоловіків.

Коли дочці виповнився рік, Мердоки переїжджають у західний район Лондона, де Айріс росла спочатку в Хамерсміті, а потім у Чизвіку. Єдине і улюблене дитя, вона завжди згадувала свою сім’ю

як “a perfect trinity of love” („досконалу трійцю любові”) [2]; Мердок отримала класичне англійське виховання, поживавлене літніми візитами до численних ірландських родичів. Найпершими спогадами дитинства для неї були плавання, спів, тварини і подив усьому, з чого зроблений світ дорослих.

Біографи відзначають беззаперечний вплив на Айріс батька, який обожнював книги, проводив багато часу в букіністичних магазинах, вишукуючи рідкісні класичні видання. Саме Хьюз став згодом прототипом героя її роману „Море, море” Адама Ерроубі. Обоє батьків із задоволенням читали для Айріс уголос, а Хьюз також любив обговорювати з нею прочитане. Першими улюбленими книжками Айріс стали „Аліса в Країні Чудес”, „Аліса в Задзеркаллі”, „Острів Скарбів”, „Викрадений” і „Кім”.

За спогадами друзів, у дитинстві Айріс була дуже добросердною, чуйною і водночас відлюдькуватою дівчинкою, трохи боязкою, але із сильним характером, що, цілком імовірно, було спричинено тим, що в 20-ті роки сім'я Мердок жила в Лондоні відокремлено, задовольняючись здебільшого власною компанією, оскільки ірландців тут не любили. Власні історії Айріс почала складати й записувати у віці дев'яти років. Світ її тодішніх героїв виглядав ідеальним; лише через роки в листуванні (1945 р.) вона зізналася, що складала їх саме в ті моменти, коли її найбільше охоплювала самотність і занепокоєння.

Батько, людина небагата, змушений був економити і позичати гроші, щоб дати можливість дочці отримати гарну освіту. З п'яти років Айріс училася у Фробельській зразково-показовій школі (Froebel Demonstration School, 1925), розташованій у лондонському Вест-Енді. У 1931–32 роках вона домоглася таких позитивних успіхів, що була обрана головною дівчиною (Head girl) школи. В тринадцять років Айріс перейшла до престижної школи Бедмінтон (Badminton School, 1932–1938) у передмісті Брістоля. Мердок була старанною ученицею: вона непогано проявляла себе у спорті, мала схильність до живопису, однак особливо виділялася серед однокласниць неабиякими лінгвістичними здібностями. В останній рік навчання юна Айріс уже повністю сформувалася як особистість: перекладала Софокла, редагувала поетичні збірки інших школярів, підтримувала епістолярний роман із другом її кузена Джеймсом Хендерсоном Скоттом, студентом-медиком із Белфаста, який захоплювався літературою (обох об'єднувала любов до поезії та Ірландії), а ще свідомо змінила нонконформізм на католицтво.

Як одній із найкращих випускниць школи, Айріс вдалося отримати стипендію для навчання в коледжі Сомервіль (Somerville College, 1938–1942) при Оксфордському університеті, де на той час навчалося не так уже й багато жінок і ставлення до них було досить упередженим. Про свої студентські роки Мердок згодом писала: „Боже, яка то була золота пора!” У ті роки в неї з’явилося багато друзів, більшість залишилися ними до самої її смерті. У її щоденниках часто з’являлися імена людей, з якими вона познайомилася в Оксфорді: Девід Хікс, Френк Томпсон, Ноель Мартін, Мері Мідглі, Лео Плятцкий, Гел Ліддердейл, Філіпа і Майкл Фут. Коли їй доводилося втрачати когось зі своїх університетських друзів на війні або після, Айріс дуже страждала, вважаючи кожну втрату непомірною.

Окрім навчання, Айріс залучилася до двох видів активної діяльності: її цікавили політичне життя і драмгурток, що було взаємопов’язаним у передвоєнний час. Згодом вона писала, як при появі в Оксфорді, насамперед, вступила до компартії. Айріс дотримувалася антифашистських поглядів, однак до червня 1941 року залишалася пацифісткою.

Університетське життя Айріс було водночас радісним і сповненим переживань. Саме тут Айріс була оточена рівними собі інтелектуалами, вона поринула в круговерть студентського життя, заповненого академічними та громадськими заходами, отримувала справжню насолоду від джазової музики і танців під неї. Але була ще безліч інших спокус і насолод, не кажучи про величезне коло чоловіків, які в неї закохувалися.

У Сомервіль Айріс спочатку зарахували на курс англійської мови, але у 1940 році вона потрапила в групу, де основними предметами були класичні мови, література, історія та філософія (“Mods and Greats”). Вивчення “Mods” (Honour Moderations) займало п’ять семестрів, студенти в основному читали класичну грецьку і латинську літературу, а також писали прозу і вірші цими мовами. Програма “Greats” (Literae Humaniores) включала в себе давню історію й античну філософію, а також ознайомче вивчення більш пізніх філософів до періоду Іммануїла Канта. Курс “Mods and Greats” розвивав аналітичні здібності студентів. Одним із викладачів, який справив найбільший вплив на особистість Айріс, був учений-філософ Дональд МакКіннон.

Наукова проблематика викладача МакКіннона, переконаного християнина, знаходилася на стику філософії і релігії. До 1940 року

він написав дві книги з основ теології, окремі принципи з яких Айріс Мердок пізніше перейняла для своєї філософської праці „Суверенітет Добра” (The Sovereignty of Good, 1970). Це, зокрема, благочестива віра в те, що біль облагороджує людину; інтелектуальна цілісність є частиною духовності в характері людини; найголовніший гріх – гордия; небезпечно шукати в іншій людині погані якості, забувши про такі ж у собі; потрібно враховувати індивідуальний досвід кожного; за свої страждання Христос допоможе лише тим, хто зрозуміє, як „змістити себе з центру власної уваги” тощо. Недаремно П. Конрад згадує, як Айріс якось зізналася своїй однокурсниці Вірі Хоар, що МакКіннон викликав в ній таке почуття, яке можна порівняти лише з любов’ю до Христа.

У 1942 році, блискуче склавши випускні іспити та захистивши дипломну роботу з античної літератури, Айріс із відзнакою (First Class Honours degree) закінчила Оксфордський університет і переїхала до Лондона, де пішла на службу в Міністерство фінансів. До цього часу вона, розчарувавшись, уже вийшла з комуністичної партії. З 1944 року Мердок працювала в міжнародній службі (згодом при ООН) по влаштуванню переміщених осіб. Вона їздила Європою й по черзі знаходилася у французькій, американській та англійській зонах окупації в Австрії. Загалом Мердок два роки провела в окупованій союзниками Австрії та в Бельгії. До цього періоду відносяться її знайомства з Ж.-П. Сартром, вона із захопленням читала книги Симони де Бовуар, Р. М. Рільке, вивчала праці С. Кіркегора, З. Фрейда, захоплювалася екзистенціалізмом. Ця європейська подорож, що закінчилося в 1946 році, посилила космополітичні тенденції А. Мердок. Айріс жахають наслідки війни, що породили злидні і зробили мільйони людей безхатками, її також хвилює доля тих, хто після війни був репатрійований на вірну смерть у сталінську Росію чи в Югославію Тіто. З цього часу біженці стають значущими фігурами серед особистих знайомих письменниці та героями її літературних творів, зокрема роману „Пора ангелів” (“The Time of the Angels”, 1966).

Повернувшись до Лондона, Айріс довго не могла знайти роботу. Їй також не пощастило отримати американську стипендію, оскільки навіть колишнім членам компартії на той час візи на в’їзд до сполучених Штатів не відкривали, через це в неї зірвалася можливість навчання в коледжі Вассара.

У 1947 році Мердок переїхала до Кембриджського університету для більш глибокого вивчення філософії і захисту дисертації. Того ж 1947 року у своєму щоденнику Айріс Мердок писала: „Для мене філософські проблеми є проблемами мого особистого життя” (“For me philosophical problems are the problems of my own life”). У цей час вона особисто знайомиться з Вітгенштейном, захоплюється християнським екзистенціалізмом, вивчає Унамуно, Гайдеггера, Бердяєва. З липня 1948 року Айріс Мердок – викладач філософії в Оксфорді (St. Ann's College), який з цього моменту на п'ятнадцять років стає alma mater її професійної та літературної діяльності.

На той час представникам формальної британської філософії був властивий тон детальної софістики, який Айріс Мердок не змогла прийняти для себе. Так, американська дослідниця Марта Нуссбаум у статті “When She Was Good” зазначала, що протягом багатьох років в академічних колах британських філософів Айріс Мердок була аномалією: визнана, популярна письменниця і водночас шанований викладач-наставник філософії в Оксфорді, яка протягом всієї своєї кар’єри (навіть після завершення викладання) продовжувала публікувати серйозні філософські есе і книги. Загалом Мердок не докладала зусиль, щоб об’єднати ці дві її кар’єри, навпаки, завжди намагалася їх розмежовувати. У 1978 році в інтерв’ю з Брайаном Мажі на тему „Філософія і роман” вона буквально спантеличила свого співрозмовника, зауваживши: „Розумієте, Ви вважали, що зробите програму про те, як пов’язані мої дві кар’єри. Але немає ніякого зв’язку, окрім як у вашій доброзичливій голові” (“See? You thought you'd do a program about how my two careers are connected. But there's no such connection, except in your well-intentioned head”) [16, с. 260]. Загалом книга Пітера Дж Конраді ясно дає зрозуміти, що Мердок мала постійну схильність до містифікації, і це інтерв’ю – чудова тому ілюстрація.

Ще однією з особистих проблем для неї було кохання, а точніше любов у всіх можливих проявах. Її життя було насичене любовними романами, зокрема з чеським антропологом Францем Штайнером, італійським істориком Арнальдо Моміліано та нобелівським лауреатом у галузі літератури, соціологом і письменником Еліасом Канетті та ін. Любов, як невичерпне джерело натхнення, стає також одним із лейтмотивів художніх творів письменниці. У 1945 році вона записала в щоденнику: „Закохуватися в А, потім в В, потім в С (все по-божевільному) мені

здається вже трохи нудотною справою”. У 1952 вона знову записує: „Я не повинна жити в цьому катуванні емоціями”, але тут же додає: „Порожні слова – я завжди буду жити саме так”. Оксфордський священник Домінік Грюн бачив у А. Мердок одночасно і пуританську ідеалістку, і спокусницю, причому ці іпостасі її особистості постійно конфліктували між собою. У чоловіках Айріс приваблювала не зовнішність, а інтелектуальні та духовні якості. Драма любовної інтриги була для неї такою ж значною, як і фізична пристрасть.

У 1953 році в житті Айріс з'явився Джон Бейлі, м'який, дивакуватий інтелектуал-англієць, в якого Айріс пристрасно закохалася і вийшла за нього заміж у 1956 році. Їй було 36 років, чоловік був на шість років молодшим. Вони оселилися в Оксфордширі. Тепер Мердок знайшла спокій і стабільність у житті, відзначивши в щоденнику: „Насамперед, моє завдання – писати. Я дякую Богові за цей вихід”. Шлюб Мердок і Бейлі, заснований на любові і повазі, був практично ідеальним.

Зазначимо, що критики дорікають Конраді дещо однобокий виклад біографічного матеріалу. А саме біограф відводить дві третини своєї книги огляду життя письменниці від народження до одруження, хоча Мердок прожила майже 80 років і опублікувала 95 відсотків своїх творів у шлюбі з Бейлі. Власне друга частина книги Конраді, де викладено творчу біографію письменниці, починається з 1954 року, адже саме в цей період і бере початок її письменницька кар'єра. У травні 1954 року видавництво Chatto & Windus опублікувало перший роман А. Мердок „Під сіткою”, який вона присвятила своєму другові Реймону Кено. За винятком кількох критичних відгуків, роман був схвально сприйнятий і в пресі, і друзями Айріс, а її батько неймовірно пишався донькою. Це був успіх, який надихнув письменницю на подальшу діяльність. Щойно завершивши роботу над першим, вона вже розробляла сюжет наступного роману. Чорновий варіант „Втечі від чарівника” завершила в лютому 1955 року.

Загалом раннім романам Мердок („Під сіткою” (1954), „Втеча від чарівника” (1956), „Замок на піску” (1957), „Дзвін” (1958)) притаманна проблематика вибору в абсурдному світі, ідея „випадковості” людського буття; в жанровому аспекті ці романи є поєднанням творів філософського і соціально-психологічного спрямувань.

У 60-х роках письменниця віддала данину готичній стилістиці,

зокрема романам „таємниць і жахів”: „Відрубана голова” (1961), „Єдиноріг” (1963), „Італійка” (1964), „Пора ангелів” (1966). У цих творах на перший план виступає образ людини-демона, злого генія, панує кипіння руйнівних пристрастей [2], простежуються „готична” та „пасторальна” модальності (спостереження О. Алісеєнко [1]). Однак окремі романи означених періодів творчості письменниці аж ніяк не вкладаються в чіткі канонічні рамки. Приміром, роман „Червоне та зелене” (“The Red and the Green”, 1965) критика переважно визначає як реалістичний, „філософсько-історичний” [6, с. 141], а роман „Дика троянда” (1962) відносять до „жанру тонкої, іронічної та сумної комедії нравів”, хоча й тут помітні певні світоглядно-філософські ідеї, етичні постулати: любов як шлях пізнання істини, егоцентризм як найгірша з вад людської природи, унікальність кожної окремої особистості тощо.

Романи пізнього періоду (70–80-ті роки) за своєю стилістикою виглядають надзвичайно іронічними, інтелектуальними – їхній світоглядний тематичний діапазон також виявляється невичерпним у філософському розумінні та й у загальнолюдському плані. Вважається, наприклад, що деякі з них, зокрема „Чорний принц” (“The Black Prince”, 1973), „Дитя слова” (“A Word Child”, 1975), „Море, море” (“The Sea, the Sea”, 1978), „Учень філософа” (“The Philosopher’s Pupil”, 1983), написані в жанрі „роману про роман” [3, с. 39]. Але фактично письменниця торкається проблеми реальності об’єктивних понять добра і зла в усіх своїх романах, незважаючи на подрібненість й перемішування їхніх часточок у людській свідомості, її також цікавить психологічна мотивація соціальних явищ. Герої-аматори на сторінках її романів вільно дискутують з приводу вищих філософських матерій, моральних цінностей, згадуючи імена Канта, Гайдеггера, Кіркегора, Платона й Арістотеля, Сартра, Спінози, Юнга і Фрейда, Вітгенштейна та інших (як переконливий доказ можна навести останній її роман „Дилема Джексона” (1995), де згадуються майже всі ці реальні філософи). Названі імена презентують ті численні філософські течії, що сформували позицію самої письменниці й у вигляді різнорідних елементів уже її власного світогляду увійшли до романної структури. Звичайно, це дає підстави вести мову про певну філософську еkleктику, чи то філософський плюралізм, властивий жанровій природі її романів; і це сприймається не як недолік, а як притаманна детермінованій філософією поліморфній формі жанрова домінанта.

Особливо важлива для осягнення усього корпусу творчої продукції цієї непересічної особистості наукова та викладацька діяльність. З 1948 року А. Мердок викладала філософію моралі й політичну філософію в Оксфорді. У програмі її лекцій були Платон, Арістотель, Кант, Декарт, Берклі, Юм. З 1963 по 1967 роки вона також читає лекції в Королівському університеті мистецтв (Royal College of Art).

Серед її наукових праць особливе місце належить першій книзі *Sartre: Romantic Rationalist, 1953* та збірці філософських есе і нарисів *Metaphysics as a Guide to Morals, 1992*, написаної за матеріалами її Единбурзького курсу лекцій (*Gifford Lectures, 1981–82*). Цей курс містить принаймні три основні напрямки: студії з етики Платона і Канта, вступ до французького екзистенціалізму із його першоджерелом, філософією Кіркегора, та наукове дослідження про природу мистецтва і краси. Важливо відзначити також незакінчений рукопис, присвячений аналізу філософії Мартіна Гайдеггера, з архіву Мердок. Проте повне уявлення про масштаб діяльності Мердок як науковця-філософа та літературознавця дає книга *Existentialists and Mystics: Writings on Philosophy and Literature, 1997*, з величезним діапазоном тем, серед яких можна умовно виокремити два основних тематичних спрямування. Перший – суголосний із назвою одного з есе *The Sovereignty of Good Over Other Concepts* – філософські роздуми з питань релігії та моралі; другий – взаємини філософії та літератури. Мердок встановлює зв'язок літературної традиції з філософською, відзначаючи беззаперечний вплив філософських ідей на художню творчість, а також зворотне збагачення філософії за допомогою літературних засобів. Із цього приводу вона викладає теоретичні погляди на пошуки моральних критеріїв людського буття у своїх літературно-критичних есе (*critiques*). Зокрема, *Проти сухості (Against Dryness, 1961)* – одна з класичних статей письменниці – рівнозначно присвячена філософській концепції особистості (аналізуються англосаксонська та французька філософські традиції), моральному вдосконаленню митця й теорії роману. Плідна конвергенція між літературознавчим, лінгвістичним і філософським дискурсами в науковій діяльності А. Мердок безпосередньо позначилася на творчості письменниці та формуванні рецептивного потенціалу її художніх творів.

М. Нуссбаум вважає зайвим говорити, що існують глибокі зв'язки між художньою творчістю та філософією Мердок, що з часом це стає дедалі більш очевидним. Адже англо-американська

моральна філософія зараз має ширше уявлення з цього приводу, зокрема стосовно таких загальноприйнятих категорій, як чесноти і пороки, природа уяви і уваги, мінливість пристрасті тощо. І романи Мердок, які сприймалися як стилізовані соціальні комедії, що відображали слабкості вищих шаблів британського середнього класу, в даний час більш доречно розглядати як складні роздуми про природу гріха і боротьбу особистості із собою, в якій художня увага є не лише організуючою рушійною силою, а й, водночас, об'єктом критичного аналізу [16, с. 261]. Саме тому постать письменниці А. Мердок привертає до себе увагу дослідників різних галузей гуманітарних наук: літературознавства, лінгвістики, філософії, культурології тощо.

У 1995 році, у віці 76 років, опублікований 26-й і останній роман письменниці „Дилема Джексона”. У тому ж році в неї діагностували хворобу Альцгеймера. Чоловік гідно прийняв трагедію. В книзі „Айріс: спогади про Айріс Мердок” Джон Бейлі згадує, що все почалося з дрібниці: працюючи над черговим романом, вона поскаржилася, що більше не може вигадувати сюжет. У відносинах між подружжям практично нічого не змінилося. Бейлі і надалі дбав про свою улюблену Айріс, поки не відчув, що не має іншого вибору, крім як помістити її до спеціального закладу. Померла Айріс Мердок 8 лютого 1999 року в приватному будинку престарілих в Оксфорді, не доживши п'ять місяців до вісімдесятиріччя. Чоловік залишався з нею до останньої хвилини.

Створення достовірної і водночас захоплюючої, толерантної та сміливої розповіді про долю видатної людини протягом усього її життя, акцентування найбільш важливих моментів, уникання художнього домислу – ось справжнє завдання письменника біографічного жанру, яке з гідністю і професіоналізмом виконав Пітер Конрад. Сьогодні більшість авторів біографічних нарисів про Мердок як першоджерело використовують саме його роботу. Проте навіть для нього – високоосвіченого чоловіка, професора літератури, який особисто знав письменницю протягом багатьох років, Айріс Мердок залишилася таємницею: „Бейлі колись стверджував, що великі літературні персонажі, як у Шекспіра або Толстого, залишаються незбагненними, нескінченно дивуючи нас і оновлюючи наше захоплення ними. Айріс – тепер сама такий же міфічний, метаморфічний персонаж – це живий доказ того висловлювання” [18]. Конрад переконаний, що зрештою написана

ним біографія письменниці не остання, але навряд чи комусь вдасться розгадати вповні всі таємниці Айріс Мердок.

1. *Алісеєнко О. М.* Особливості художнього простору та часу в романі А. Мердок “The Nice and the Good” : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.04 „Література зарубіжних країн” / О. М. Алісеєнко. – Дніпропетровськ, 2001. – 16 с.
2. *Баранчєєва И.* Жизнь и любовь Айрис Мердок. Биографический очерк [Электронный ресурс] / И. Баранчєєва // Литературная газета. – 2002. – Режим доступа : <http://www.pergam-club.ru/book/5872>.
3. *Исламова А. К.* Становление и развитие эстетической системы А. Мердок / А. К. Исламова // Научн. докл. высш. шк. Филологические науки. – 1990. – № 6. – С. 30–41.
4. *Леонова Е.* Разум и тело [Электронный ресурс] / Евгения Леонова // Литературная газета. – 2002. – Режим доступа : <http://www.liveinternet.ru/users/1150469/post21899308>.
5. *Сидорофф И.* Айрис Мердок [Электронный ресурс] / Ильфа Сидорофф. – Режим доступа : <http://ilfasidoroff.livejournal.com/163093.html>.
6. *Чамєєв А.* Философский роман Айрис Мердок „Алое и зеленое” / А. Чамєєв // Национальная специфика произведений зарубежной литературы XIX–XX веков. – Иваново : ИВГУ, 1985. – С. 131–142.
7. *Bayley J.* Iris: A Memoir of Iris Murdoch / John Oliver Bayley. – London : Duckworth, 1998. – 192 p.
8. *Bayley J.* Elegy for Iris: A Memoir / John Oliver Bayley. – New York : Picador, 1999. – 288 p.
9. *Bayley J.* Iris and Her Friends: A Memoir of Memory and Desire / John Oliver Bayley. – New York : W. W. Norton, 2000. – 275 p.
10. *Conradi P.* The Saint and the Artist: A Study of Iris Murdoch's Works / Peter J. Conradi. – London : Macmillan, 1987. – 304 p.
11. *Conradi P.* Iris – A Life / Peter J. Conradi. – London : Harper Collins Publishers, 2001. – 706 p.
12. *Conradi P.* Going Buddhist: Panic and Emptiness, the Buddha and Me / Peter J. Conradi. – London : Short Books, 2005. – 192 p.
13. Iris Murdoch: A Life by Peter J. Conradi [Electronic source]. – Available at : <http://www.theguardian.com/books/2001/sep/08/irismurdoch>.
14. Iris Murdoch – a short biography. Kingston University London. Faculty of Arts and Social Sciences [Electronic source]. – Available at : <http://fass.kingston.ac.uk/research/iris-murdoch/biography/>.
15. Iris Murdoch and Hillhall [Electronic source]. – Available at : http://www.lisburn.com/History/memories/memories-2004/iris_murdoch.html.
16. *Nussbaum M. C.* When She Was Good / Martha C. Nussbaum // Philosophical Interventions: Reviews 1986–2011. – Oxford : Oxford University Press, 2012. – P. 259–273.
17. *Updike J.* Young Iris / John Updike // The New Yorker. – 1 October 2001.

18. Who really knew Iris? Observer review: Iris Murdoch by Peter J Conradi [Electronic source] // The Guardian. – 16 September 2001. – Available at : <http://www.theguardian.com/books/2001/sep/16/biography>.
19. Wilson A. N. Iris Murchoch – as I knew her / A. N. Wilson. – London : Arrow, 2004. – 288 p.

ВАРИАЦИИ БИОГРАФИЧЕСКОГО ЖАНРА: ЖИЗНЕОПИСАНИЕ АЙРИС МЕРДОК

Алена Анатольевна Матийчак

matychuk@gmail.com

Кандидат филологических наук, доцент

*Кафедра иностранных языков для гуманитарных факультетов
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича
Ул. Коцюбинского, 2, 58012, г. Черновцы, Украина*

Аннотация. Рассматривается историографическая, эпистемологическая и источниковедческая проблематика биографики британской писательницы Айрис Мердок. Анализируются разные типы ее биографий: литературная и академическая биографии, мемуары, биографический очерк и анти-биография. Определяются особенности индивидуальных приемов писателей-биографов, границы авторской интерпретации и интермедиальные тенденции биографического жанра.

Ключевые слова: Айрис Мердок, Джон Бейли, Питер Конради, биография, мемуары, антибиография, биографический очерк, байопик.

BIOGRAPHY GENRE VARIATIONS: IRIS MUDOC'H'S LIFE

Aliona Matychak

amatychak@gmail.com

*Department of Foreign Languages for Humanitarian Colleges
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
2 Kotsiubynskiy Street, 58012, Chernivtsi, Ukraine*

Abstract. The article outlines historiography, epistemological and source study problems of Iris Murdoch's biographies. Such types of biographies as academic and literary ones, memoirs, biographical essay and anti-biography are analysed. Individual techniques of biography writers are identified as well as the limits of authors' interpretation and intermedial trends of the biographical genre are specified.

Key words: Iris Murdoch, John Bayley, Peter Conradi, biography, memoir, anti-biography, biographical essay, biopic.

References

1. Aliseyenko O. M. *Osoblyvosti khudozhn'oho prostoru ta chasu v romani I. Murdoch "The Nice and the Good"* [Features of artistic time-space in I. Murdoch's novel "The Nice and the Good"]. Extended abstract of PhD

- dissertation (Literature of Foreign Countries). Dnipropetrovsk, 2001, 18 p. (in Ukrainian).
2. Barancheeva I. *Zhizn' i ljubov' Ajris Merdok* [Life and Love of Iris Murdoch]. *Literaturnaja gazeta*, 2002. Available at: <http://www.pergam-club.ru/book/5872> (accessed 1 September 2015). (in Russian).
 3. Islamova A. K. Stanovlenie i razvitie esteticheskoi sistemy Ajris Merdok [Formation and Development of I. Murdoch's aesthetic system]. *Nauchn. dokl. vyssh. shk. Filologicheskie nauki*, 1990, no. 6, pp. 30–41. (in Russian).
 4. Leonova E. Razum i telo [Mind and Body]. *Literaturnaja gazeta*, 2002. Available at: <http://www.liveinternet.ru/users/1150469/post21899308> (accessed 1 September 2015). (in Russian).
 5. Sidoroff I. *Airis Merdok* [Iris Murdoch]. Available at: <http://ilfasidoroff.livejournal.com/163093.html> (accessed 1 September 2015). (in Russian).
 6. Chameev A. Filosofskij roman Ajris Merdok "Aloe i zelenoe" [Iris Murdoch's Philosophical Novel "The Red and the Green"]. In: *Natsional'naia spetsifika proizvedenii zarubezhnoi literatury XIX–XX vekov*. Ivanovo, 1985, pp. 131–142. (in Russian).
 7. Bayley J. *Iris: A Memoir of Iris Murdoch*. London, 1998, 192 p.
 8. Bayley J. *Elegy for Iris: A Memoir*. New York, 1999, 288p.
 9. Bayley J. *Iris and Her Friends: A Memoir of Memory and Desire*. New York, 2000, 275 p.
 10. Conradi P. *The Saint and the Artist: A Study of Iris Murdoch's Works*. London, 1987, 304 p.
 11. Conradi P. *Iris – A Life*. London, 2001, 706 p.
 12. Conradi P. *Going Buddhist: Panic and Emptiness, the Buddha and Me*. London, 2005, 192 p.
 13. *Iris Murdoch: A Life by Peter J. Conradi*. – Available at: <http://www.theguardian.com/books/2001/sep/08/irismurdoch> (accessed 1 September 2015).
 14. Iris Murdoch – a short biography. Kingston University London. Faculty of Arts and Social Sciences. – Available at: <http://fass.kingston.ac.uk/research/iris-murdoch/biography/> (accessed 1 September 2015).
 15. *Iris Murdoch and Hillhall*. – Available at: http://www.lisburn.com/History/memories/memories-2004/iris_murdoch.html (accessed 1 September 2015).
 16. Nussbaum M. C. When She Was Good. In: *Philosophical Interventions: Reviews 1986–2011*. Oxford, 2012, pp. 259–273.
 17. Updike J. Young Iris. *The New Yorker*. 1 October 2001.
 18. Who really knew Iris? Observer review: Iris Murdoch by Peter J Conradi. *The Guardian*. 16 September 2001. – Available at: <http://www.theguardian.com/books/2001/sep/16/biography> (accessed 1 September 2015).
 19. Wilson A. N. *Iris Murchoch – as I knew her*. London, 2004, 288 p.

Suggested citation

Matiychak A. Variatsii biohrafichnogo zhanru: zhyttiepys Airis Merdok [Biography Genre Variations: Iris Murdoch's Life]. *Pytannia literaturoznavstva*, 2015, no. 92, pp. 99–116. (in Ukrainian).

Стаття прийнята до друку 25.10.2015 р.